

Марія Мірошніченко,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри історії права та держави
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

УДК 340.1

**До проблеми диференціації правової
системи в процесі генезису:
взаємозв'язок ключових понять
«генезис», «розвиток», «становлення»,
«еволюція», «функціонування»**

Вирішення проблеми диференціації правової системи в процесі генезису на рівні, які визначають ефективність її функціональної динаміки, тісно пов'язане з комплексним вивченням питань про реалізовані і нереалізовані альтернативи у її історичному розвитку, визначення еволюційних стадій і фаз життєвого циклу, типологічну ідентифікацію, роль у забезпеченні різних моделей правового порядку, структуру, розв'язання проблеми дуалізму понять «правова» і «юридична» система тощо.

Одним із шляхів розв'язання цієї проблеми є аналіз взаємозв'язку ключових понять, діалектика яких демонструє неперервність, дискретність, трансформацію правової системи в часі. До таких ми відносимо поняття «генезис», «розвиток», «становлення», «еволюція» «функціонування» з наступних при-

чин: вони фіксують подібність процесів, пов'язаних з виникненням, визріванням нового в глибинних структурах буття.

Аналіз будемо здійснювати у контексті головної вимоги знання - дотримання конвенційно-налізму понять, досягнення їх смислової однозначності. Адже суть справи, не просто в словах, чи в термінах. Кожне з понять – це знання про об'єктивні процеси і зв'язки в природі і суспільстві. Не вбачати різниці у змісті понять – означає втратити можливість помічати варіативність буття.

Констатуємо, що в юридичній літературі зазвичай поняття «генезис», «еволюція», «розвиток» вживаються у контексті прямолінійного, «хронологічного» розуміння як історичного процесу, так і соціально-правового та політичного прогресу. При цьому далеко не завжди прово-

диться чітке розмежування між еволюційною і революційною формами процесуальної динаміки. Більше того, одна форма, найчастіше всього еволюційна, реформістська подається в якості революційної, як такої, що приводить до прогресивних змін у правовому розвитку в цілому і правової системи зокрема. Напрямо цього процесу, як правило уявляється незворотним. З огляду на цю обставину, наприклад, М. Марченко зауважує, що не дивлячись на існуючі застереження окремих науковців не абсолютизувати процес незворотності в розвитку, у юридичній літературі переважає інший, протилежний підхід. „Він же домінує і в поглядах на правову систему...” [1, с. 149].

Із-за обмеженого ресурсу статті ми не ставимо на меті розпочинати дискусію про особливості діалектичної взаємодії понять «генезис», «розвиток», «становлення», «еволюція», «функціонування». Спробуємо лише зафіксувати як схожість процесів, які позначаються цими поняттями (оскільки, як уже зазначалося, усі вони є суть виникнення, визрівання нового), так і смислово різницю між ними, через співставлення їх термінологічних визначень, які можна знайти у енциклопедіях, словниках (включаючи і їх електронні версії) [2-6].

Основна мета побудови запропонованого саме такого алгоритму аналізу полягає у розкритті процесу диференціації правової системи у контексті дії принципу циклічного взаємозв'язку генезису, структури і функцій, який орієнтує на вивчення не тільки структури об'єкта шляхом виокремлення його елементів, їх функцій і взаємозв'язків, а й на опис і пояснення еволюції та специфіки функціональної взаємодії з більшою за масштабом системою – суспільством (зовнішнім середовищем).

Розпочнемо із загальновідомого, що будь-яке наукове поняття в межах окремої теорії чи концепції несе у собі певне смислове навантаження і використовується як інструмент пізнання для вирішення конкретних дослідни-

цьких завдань. У цьому разі, взяті нами за основу аналізу поняття «генезис», «розвиток», «становлення», «еволюція», «функціонування» можуть успішно застосовуватися в історико-правовому чи історико-теоретичному аналізі згідно з обраним тим чи іншим дослідником предметом і методом наукового пізнання та заявленою метою. При цьому, поняття має бути чітко визначеним, точним, позначати суттєві ознаки, межі предмету наукового аналізу і особливо доказовим як у контексті загального розуміння його змісту, так і парадигми методологічного аналізу (застосування певних теоретичних підходів, концептуальних моделей, принципів, методів і методики історико-правових та історико-теоретичних досліджень). У зв'язку із вище наведеним, слід констатувати, що поняття має свій змістовий об'єм, виконує властиву йому пізнавальну функцію.

Нами встановлено, що генезис (грец. genesis – походження) – це не тільки лінійно – хронологічний, як лінійно-трансформаційний процес, що має системний характер і відображає взаємний перехід еволюції і розвитку, в результаті якого фіксується певний стан об'єкту, що вивчається. Так, наприклад, в літературі зазначається, що схема генезису може бути віднесена до процесів породження якісно нових форм, що виражається у діалектиці розвитку і еволюції. І розвиток, і еволюція – це процеси суттєвого порядку, тобто є розгортанням сутності. Різниця полягає лише в тому, що розвиток – це процес трансформації системи із одного якісного стану в інший і відбувається він шляхом заміни функцій системи, її елементів більш досконалішими, або взагалі зміною її генетичного коду. Істотно, що відображаючи, перш за все, процеси якісних змін, *розвиток передбачає збереження (системної) якості об'єктів, що розвиваються*. Відповідно, поняття розвитку, позначаючи процес утворення нового, однозначно фіксує важливу процесуальну тенденцію впливу минулого на майбутнє, збереження

цілісності, незмінності внутрішньої ідентичності системи при постійних змінах, яких вона зазнає в процесі трансформації. *В еволюційних процесах* теж відбуваються якісні зміни, але на ґрунті більш високого рівня удосконалення і упорядкування, коли в процесі виникнення нових станів зберігаються базові характеристики, самототожність (самість) предмету, заснована на онтологічно запрограмованому кодї. У процесі еволюції явище, як система, оновлюється, утворює нові форми свого існування, але при цьому не втрачає самототожності, заснованої на онтологічно запрограмованому кодї. Тому генезис завжди передбачає присутність сталого сьогодення [7, с. 20-22].

Розвиток може йти як і по лінії прогресу, так і по лінії регресу та виражається в еволюційній чи революційній формах. У юридичній літературі наголошується, що напрямок у розвитку правової системи може сприйматися як з позитивної (правовий прогрес), так і з негативної (регрес чи деградація правової системи сторони) сторін. Критеріями оцінки правового прогресу у правовій системі є інтереси людини, держави і суспільства. [8; 9].

У контексті аналізу поняття «розвиток» традиційно вживається поняття «становлення» [10, с. 652]. Воно характеризує рух до виникнення та володіє властивостями процесуальності, тобто тотальної зміни, зворотності, але незворотністю свого результату (будь – яка система на тому чи іншому етапі є результатом свого становлення).

Становлення завжди передує розвитку і є нічим іншим, як процесом безкінечних трансформацій який не має завершення, виражаючи спонтанну мінливість речей і явищ, їх неперервний перехід, перетворення тощо. Процес становлення розпочинається

із зародження, тобто включає в себе складання передумов до виникнення та закінчується власне виникненням. Власне виникнення включає в себе завершення процесу становлення і започатковує процес розвитку та розглядається як один із його моментів (як результат становлення). В реальних процесах виникнення супроводжується появою нових рівнів, інститутів, структур і т.п.

Становлення і власне виникнення – це дві фази життєвого циклу правової системи*. В процесі її генезису відбувається їх взаємоперехід від однієї до іншої, що забезпечує неперервність, еволюційність розвитку поряд з його дискретністю, стрибкоподібністю, якісними революційними змінами.

У першій фазі генезису – фазі становлення, закладаються особливі правові закономірності еволюції і самоорганізації правової системи з тенденціями інституціонально – функціонального характеру. Ефективним регулятором суспільних відносин виступає влада традиції; переважають чинники природного, об'єктивного характеру, які обумовлюють тотожний смисл об'єктивного права. Імперативи поведінки індивідів ще недиференційовані і комплексно поєднують інструментальний та інтегративний аспекти регулюючого впливу на суспільні відносини.

У другій фазі генезису – фазі власне виникнення правової системи з багатьма конкретними перехідними періодами у розвитку права, домінують набуває чинник свідомого впливу на її формування. Отже, переважають закономірності технологічного, організаційно - функціонального характеру. У цій фазі відбувається диференціація влади традиції на інструментальні імперативи, ті які регулюють діяльність в економічній, правовій, політичній та освітній сферах і на

* Життєвий цикл системи – це своєрідна етапність у її функціонуванні, яка не пов'язується із виникненням чогось нового, а циклічно повторюється у вигляді фаз, на відміну від етапів закономірних незамкнених процесів і періодів еволюції і розвитку.

імперативи інтегративні – релігійні, магичні, пізнавальні тощо.

У цілому, в контексті системного зв'язку становлення, виникнення і розвитку генезис правової системи постає як діалектичний процес інституціалізації і юридичної централізації права, що тісно пов'язаний з інституціалізацією і централізацією публічної влади та виражається у закономірному органічному взаємозв'язку загальносоціального і юридичного права. Цей взаємозв'язок характеризує властивості правової системи як системної функціональної цілісності, зміст якої виражається у діалектиці природно - правового і державно - правового (позитивного начал).

Еволюцію правової системи розглядають як природний процес, як форму правового прогресу із специфічними ознаками неперервності, послідовності, поступальності процесу розвитку. Еволюція не кореспондується з цілеспрямованою діяльністю людини, суспільства, тоді як розвиток, навпаки, передбачає присутність цілей та ідеального плану дій, які формуються, головним чином, в процесі практичної діяльності. У цьому разі, будь-які прогресивні зміни в правовій системі сприймаються як наслідок пізнання об'єктивних тенденцій і прямо залежать від діяльності людини – законодавця, інтерпретатора, того, хто задіяний у сфері правозастосування та ін. [9, с. 33].

Еволюція і розвиток правової системи невіддільні від її функціонування – циклічно-замкненого процесу постійного відтворення старого в надрах нового. Функціонування розглядають як спосіб самовідновлення, саморозвитку системи, кінцевою метою якої є підвищення надійності існування її підсистем (систем усіх рівнів), які перебувають в умовах неперервного інформаційного обміну між собою. Важливо наголосити, що функціонування, як спосіб саморозвитку, ґрунтується на зворотній функціональній взаємодії між системами усіх рівнів. Цей процес є безкінечним допоки існує система.

Таким чином, динаміка постійних змін, яких зазнає правова система в процесі генезису і функціонування – це процес нескінченних трансформацій циклічного, „хронометричного” характеру. Трансформація системи означає, що руйнується стара і формується нова система.. Вона може здійснюватися двома шляхами: еволюційним згідно з яким переважають об'єктивні (природні) процеси і революційним коли домінують штучні (переважно політичні) процеси.

Аналіз діалектики генезису і функціонування дає підстави стверджувати, що життя правової системи визначається цілісністю та історичністю і виявляє себе у різних формах існування, які виникають внаслідок її диференціації в процесі становлення, виникнення, розвитку.

Диференціація здійснюється наступним чином: окремо елемент, підсистема чи набір елементів і підсистем, виконуючи свої функції, з часом діляться на кілька елементів чи підсистем (як правило дві), які розрізняються одночасно і структурою і функціональними ролями в рамках нової, більш широкої системи. Щоб диференціація сприяла виникненню збалансованішої і розвиненішої системи, кожна підсистема, що відокремилась, має бути більш пристосованою для здійснення своєї первинної функції у порівнянні з виконанням тієї ж функції у попередній більш дифузній структурі. Цей процес в системному аналізі називається адаптивним удосконаленням, і є одним із аспектів циклу еволюційних змін.

На наш погляд, чи не найбільш важливим показником диференціації правової системи є виникнення у процесі її генезису двох функціональних рівнів: соціального – самоорганізаційного і юридичного (владно – організаційного). У взаємодії вони покликані упорядкувати й інтегрувати суспільні інтереси приватного і публічного характеру [11, с. 137]. Функціональний зв'язок між цими рівнями забезпечує здатність правової системи виступати фактором збалансованого розвитку

інтересів людини, суспільства і держави. Критеріальною оцінкою досягнення правовою системою вищої фази свого розвитку – фази динамічного функціонування – виступає реалізований консенсус між приватним і публічним інтересами як чинник попередження і розв'язання соціальних конфліктів, досягнення соціальної стабільності в умовах правового порядку.

Соціальний і юридичний рівні правової системи складаються уже на самому початку генезису, функціонують на основі спільної для всієї системи і разом з тим власної логіки розвитку, підпорядковуючись дії принципу ієрархії. У літературі наголошується, що для кожного із цих рівнів властиві свої засоби кодування і переробки інформації, свої системи управління й зв'язку та їхня ієрархія. [12 с. 96; 13, с.16 – 24].

Із узгодженості їх цільових функцій формується єдина узгоджена цільова функція правової системи – забезпечення справедливого правового порядку.

З огляду на вище наведене, гіпотетично, між двома рівнями (соціальним і організаційним) має перебувати проміжний рівень правових трансформацій, на якому відбувається трансформація норм права в реально існуючий механізм соціальної регуляції. На нашу думку - це рівень соціальної комунікації - комунікативної і інформаційної взаємодії. Така взаємодія притаманна усім соціальним системам. Основною їх властивістю є неперервність функціонування, що обумовлює структурну перебудову системи та її підсистем [14; 15, с. 15].

За посередництвом рівня правових трансформацій правова система реагує на кон'юнктурні потреби суспільства. Відповідно, включаються механізми домінування соціального чи організаційного рівнів. Так, якщо суспільний інтерес потребує державного адміністрування – домінує організаційний рівень і, навпаки, якщо потреба суспільства перевершує потребу в державному адмініструванні – домінує функція соціального рівня.

Таким чином, генезис – це лінійно - трансформаційний процес, що має системний характер і відображає взаємний перехід еволюції і розвитку, в результаті якого фіксується певний стан об'єкту, що вивчається.

Поняття генезису правової системи відображає історію становлення (включає зародження і власне виникнення), виникнення, розвитку і трансформації правової системи, виражену в органічній єдності відмінних історичних етапів, що перебувають між собою у генетичному зв'язку.

Становлення – це рух до виникнення, як можливість подальшого розвитку з властивостями процесуальності, тобто тотальної мінливості. Включає в себе зародження (передісторію об'єкта дослідження як системи) тобто протоумов складання її структури, «притирання» частин, системної їх організації та подальшого формування. У фазі становлення переважають еволюційні чинники природного, об'єктивного характеру формування правової системи.

Власне виникнення фіксує завершення процесу становлення системи (досягнення нею структурно-функціональної організованості) і початок процесу розвитку. В реальних процесах виникнення супроводжується появою нових рівнів, інститутів, структур і т.п. У фазі власне виникнення переважають чинники свідомого впливу на формування правової системи.

Розвиток характеризується якісними змінами і супроводжується появою нових форм, інноваціями і нововведеннями, спадкоємністю впливу минулого на майбутнє. Істотно, що при цьому зберігаються всі системні якості об'єкта дослідження – цілісність, зберігається ідентичність.

З моменту виникнення вже сформованого об'єкта як такого, що відбувся в процесі становлення, розпочинається вища стадія розвитку – динамічного функціонування, трансформації чи припинення існування.

Функціонування – це циклічно-замкнений процес постійного відтво-

рення старого в надрах нового – спосіб самовідновлення, саморозвитку цілісної ієрархічної системи, кінцевою метою якої є підвищення надійності існування її підсистем (систем усіх рівнів), які перебувають в умовах неперервного інформаційного обміну між собою.

Трансформація системи означає, що руйнується стара і формується нова система (процеси руйнування і формування можуть бути як природними, так і штучними). Вона може здійснюватися двома шляхами: еволюційним згідно з яким переважають об'єктивні (природні) процеси і революційним коли домінують штучні (переважно політичні) процеси.

Важливим показником диференціації правової системи є виникнення

у процесі її генезису двох функціональних рівнів: соціального – самоорганізаційного і юридичного (владно – організаційного). У взаємодії вони покликані упорядкувати й інтегрувати суспільні інтереси приватного і публічного характеру.

Перспектива вивчення порушеної в статті проблеми полягає в удосконаленні методики застосування принципу циклічного взаємозв'язку генезису, структури і функцій, який орієнтує на вивчення не тільки структури правової системи шляхом виокремлення її елементів, їх функцій і взаємозв'язків, а й на опис і пояснення еволюції та специфіки функціональної взаємодії з більшою за масштабом системою – зовнішнім середовищем, яким є суспільство.

Список використаних джерел

1. Марченко М. Н. Проблемы теории государства и права: Учебник. / М. Н. Марченко. – М.: Проспект, 2001. – 760 с.
2. *Большой энциклопедический словарь* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.i-u.ru/biblio/dict.aspx#find>;
3. *Толковый словарь Ожегова* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ozhegova-slovar.ru/>;
4. *Толковый словарь Ефремовой* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://efremovaislovari.ru/>;
5. *Большая советская энциклопедия* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://slovari.yandex.ru/dict/bse/>;
6. *Новейший философский словарь* – [3-е изд., испр.]. – М : Книжный Дом, 2003. – 1280 с.
7. *Культурологія*. [Навч. посіб.] / уряд. О. І. Погорілий, М. А. Собуцький. – К.: Вид-дім «КМ Академія» – 224 с.
8. *Пугина О. А.* Преемственность элементов российской правовой системы и проблемы конституционно - правового регулирования / О. А. Пугина // Конституционное и муниципальное право. – 2007. – № 11. – С. 2-6.
9. *Барсуков А. Ю.* Правовой прогресс как юридическая категория [Текст]: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.01. «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений» / Анатолий Юрьевич Барсуков – Саратов, 2004. – 26 с.
10. *Философский энциклопедический словарь* / [Гл. ред. Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов] – М.: Сов. энциклопедия, 1983 – 840 с.
11. *Мірошніченко М. І.* Генезис правовой системы Украины [Текст] / Дис. докт. юрид. наук: 12.00.01. « Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Марія Іванівна Мірошніченко. – Київ, 2013. – 431 с.
12. *Мальцев В. А.* Право как нормативно – деятельностная система / В. А. Мальцев // Журн. рос. права. – 2002. – № 4. – С. 94-103.
13. *Онїценко Н. М.* Правова система: проблеми теорії [Монографія]. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – 352 с.
14. *Коротаев А. В.* Социальная эволюция: факторы, закономерности, тенденции / А. В. Коротаев: [отв. ред. А. Б. Алаев; Ин-т востоковедения]. – М.: Вост. лит., 2003. – 278 с.

15. Круль А. С. Информационная структура социальных систем [Текст]: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. социол. наук: 22.00.04. «Социальная структура, социальные институты и процессы» / Александр Сергеевич Круль. – Уфа, 2010. – 24 с.

Мірошниченко М. І. До проблеми диференціації правової системи в процесі генезису: взаємозв'язок ключових понять «генезис», «розвиток», «становлення», «еволюція», «функціонування»

У статті порушено актуальну проблему диференціації правової системи в процесі генезису на рівні, які визначають ефективність її функціональної динаміки. Аналіз здійснено у контексті дії принципу циклічного взаємозв'язку генезису, структури і функцій, який орієнтує на вивчення не тільки структури об'єкта шляхом виокремлення його елементів, їх функцій і взаємозв'язків, а й на опис і пояснення еволюції та специфіки функціональної взаємодії з більшою за масштаб системою – суспільством (зовнішнім середовищем). Автор фіксує як схожість процесів, які позначаються поняттями «генезис», «еволюція», «розвиток», «становлення», «функціонування», так і смислову різницю між ними, через співставлення їх термінологічних визначень.

Ключові слова: правова система, генезис правової системи, диференціація правової системи, трансформація правової системи.

Мирошниченко М. И. К проблеме дифференциации правовой системы в процессе генезиса: взаимосвязь ключевых понятий «генезис», «развитие», «становление», «эволюция», «функционирование»

В статье анализируется актуальная проблема дифференциации правовой системы в процессе генезиса на уровни, которые определяют эффективность ее функциональной динамики. Анализ осуществлен в контексте воздействия принципа циклической взаимосвязи генезиса, структуры и функций, который ориентирует на изучение не только структуры объекта путем определения его элементов, их функций и взаимосвязей, а и на описание и объяснение эволюции и взаимодействия с обществом (внешней средой). Автор фиксирует как общность процессов, обозначаемых понятиями «генезис», «эволюция», «развитие», «становление», «функционирование», так и смысловое различие между ними, через сопоставление их терминологических обозначений.

Ключевые слова: правовая система, генезис правовой системы, дифференциация правовой системы, трансформация правовой системы.

Miroshnichenko M. To the problem of differentiation of the legal system in the process of genesis: the relationship of the key concepts of "genesis", "development", "formation", "evolution", "functioning"

The article analyzes the problem of differentiation of the legal system are determined at levels that determine the effectiveness of its functional dynamics. The analysis is made in the context of the impact of the principle of the cyclical relationship of the genesis, structure and functions, which focuses on the study of not only the structure of the object by defining its elements, their functions and linkages, and on the description and explanation of the evolution and interaction with society (external environment). The author captures the commonality of processes, denoted by the concepts of "genesis", "evolution", "development", "formation", "functioning", and a semantic difference between them, through a comparison of their terminological designations.

Key words: legal system, the genesis of the legal system, the differentiation of the legal system, transformation of the legal system.